

Ю.Л. БОШИЦЬКИЙ, В.О. КОЖЕВНИКОВА

*Юрій Ладиславович Бошицький, професор,
заслужений юрист України, ректор Київського університету права НАН України*

*Вікторія Олександрівна Кожевникова, кандидат
юридичних наук, доцент Київського університету
права НАН України*

РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ПРАВОВОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК ЮРИСТА В УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІКАХ

Сучасна правнича наука має великий інтелектуальний потенціал у всіх національних галузях правознавства, який необхідно використовувати для підвищення ефективності новітнього навчального процесу. Однією з форм удосконалення професійних навичок юриста в умовах реформування вищої юридичної освіти є запровадження елементів практичних навичок, що формуються у студентів, які працюють у юридичних клініках України. Здатність до аналізу важливих правових явищ та процесів, що сприяють підвищенню кваліфікаційного рівня юридичної компетентності, безпосередньо пов'язана зі здатністю здобувача до правового, аналітичного, логічного та критичного мислення у правозастосовній діяльності.

Проблема забезпечення якості вищої освіти вже тривалий час – одна із найбільш важливих у світовому освітньому дискурсі. Вона декларується як найважливіший орієнтир глобальної політики у сфері вищої школи. Тому не випадково у Паризькому комюніке (25 травня 2018 р.) йдеться про те, що забезпечення якості є ключовим у розвитку взаємної довіри, а також підвищення мобільності та справедливості визначення кваліфікацій і періодів навчання в усьому ЄСПВО¹. Саме тому для України в умовах сьогодення надзвичайно гострим залишається проблема забезпечення належної якості академічної освіти.

Обумовлений стан насамперед пов'язаний з переходом від елітарної до масової вищої освіти, з активним упровадженням у навчальний процес сучасних інформаційних технологій дистанційного навчання, необхідністю забезпечення конкурентоспроможності випускників закладів вищої юридичної освіти в умовах глобалізованого ринку праці та академічної і професійної мобільності тощо². Саме тому наша країна потребує принципово інноваційного підходу до узгодження проблем підготовки сучасних юридичних кадрів з огляду на те, що існуючий стан в окресленій галузі не задовольняє потреб ані суспільства, ані держави.

Проведена судова реформа в Україні додатково підкреслила суспільну важливість та ключову роль юридичної освіти в сучасній системі державотворення. Як слушно вказує Ю.Г. Барабаш із цього приводу, Основний Закон України чітко пов'язав юридичну освіту, передовсім її зміст, із важливою конституційною функцією – функцією здійснення правосуддя. «Конституційну» природу правничої професії характеризує і такий важливий аспект, як наявність представників наукових правничих шкіл у складі вищого органу, який має широкі повноваження, у тому числі й щодо формування суддівського корпусу. Тому, на думку вченого, це також є підтвердженням особливої місії правничих вишів для функціонування державного механізму в частині реалізації принципу правосуддя³. Цілком логічно, що це все зумовлює підвищення рівня вимог до якості вищої освіти загалом та професії юриста зокрема. Нагальні й суто практичні проблеми викладання правових дисциплін в Україні за сучасних умов залишають поза увагою науковців та викладачів.

Навчання в юридичних вишах, як справедливо вказує О.О. Кот, по суті не передбачає опанування студентами практичних навичок на рівні, достатньому для використання своїх знань після отримання диплома про вищу освіту. Безумовно, юрист повинен мати базовий фундамент основних юридичних дисциплін, які

мають стати у пригоді як адвокату, так і судді або державному службовцю. Водночас, на думку автора, необхідно розуміти, що в українських вишах у більшості випадків за результатами навчання ми отримуємо випускника, який, по суті, має широкі універсальні знання, але при цьому не володіє специфікою у тій чи іншій галузі правозастосування. Це, своєю чергою, знову ж таки не відповідає вимогам ринку юридичних послуг, основною потребою якого сьогодні є наявність глибоких спеціальних юридичних знань та професійних компетентностей⁴.

Важливим напрямом підвищення рівня практичної підготовки є запровадження та активізація діяльності юридичних клінік у вишах. Разом із тим форми набуття практичних навичок дотепер не стали популярним явищем і працюють фактично в розріз із навчальним процесом⁵. Саме тому доцільність існування таких утворень на рівні академічної освіти є надзвичайно важливою. Практична діяльність в юридичних клініках, безумовно, надає можливість майбутнім юристам вміло застосовувати та засвоювати здобуті теоретичні знання в усіх сферах юридичної практики та навчити вправно орієнтуватися в юридичній професії, яку обрали студенти.

Відтак недоліком сучасної методики викладання права є стандартний метод викладання через класичні лекції та семінари. Хоча сьогодні вже започатковується викладання через залучення студентів до прямої дискусії з викладачем, але це поки що не є усталеною практикою в навчальних закладах, де проводяться «за звичаєм» лекції з постатейним викладом нормативно-правових актів, а потім опитування з теоретичних питань на семінарському занятті. Зазначимо, що матеріал із тих чи інших юридичних предметів ліпше засвоюється в процесі моделювання проблемних ситуацій, проведення судових дебатів разом із підготовкою відповідних документів, вивчення судової практики, за результатом чого і формуються практичні правозастосовні навички, здатність до критичного та системного мислення у студентів. Цілком очевидно, що постатейне теоретичне вивчення законодавства ліпше засвоюється самостійно. Водночас на лекції на викладача покладається обов'язок здебільшого пояснити нюанси, наявні проблеми в тих чи інших сферах, а також контроль щодо засвоєння матеріалу⁶, який доцільно проводити, саме на базі практичного застосування накопичених знань у юридичних клініках безоплатної правової допомоги.

Здійснення юридичної діяльності юриста базується на комунікативній основі й вимагає добре розвинених комунікативних (мовних) навичок. Тому, відповідно, вся організація професійної підготовки здобувача повинна здійснюватися на комунікативних засадах, оскільки саме за цієї умови можна, по-перше, сформулювати мотивацію до освоєння студентами-юристами мовних знань як професійно значущих та, по-друге, забезпечити максимальне зближення опанування юридичними та мовними навичками⁷. Безпосередній досвід наукової, викладацької діяльності в поєднанні з правозастосовною практикою дозволяє вказувати, що загалом комунікативні компетентності студентів-правознавців розвиваються крізь призму їх формування в рамках декількох мовних курсів або в межах юридичних клінік.

Історія виникнення юридичних клінік безоплатної правової допомоги бере свій початок ще з XIX століття. Так, викладачі юридичних факультетів різних країн світу зіткнулися з проблемою невідповідності рівня знань, навичок і якостей випускників вимогам роботодавців до підготовки молодих юристів. У країнах англо-американської правової традиції навчання юристів проводилося виключно у формі індивідуального наставництва (випускник юридичного факультету влаштуовувався помічником досвідченого адвоката, спочатку виконував «дрібні» доручення і поступово наближався до більш відповідальної самостійної діяльності)⁸. Проте і в сучасному світі практичне засвоєння лекційного матеріалу на базі юридичної клініки є найбільш дієвим способом навчання для студентів юридичного профілю.

Проведені статистичні дослідження свідчать про існування понад 100 юридичних клінік безоплатної правової допомоги в Україні. Подібні форми навчання студентів впроваджені в окремих вищих навчальних закладах України, які готують фахівців зі спеціальності «Правознавство», на зразок Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого тощо. Варто наголосити, що і на базі Київського університету права Національної академії наук України вправно функціонує юридична клініка «Фенікс», учасники якої надають безоплатні правові консультації, готують позовні заяви, інші юридичні документи з різних галузей правової науки.

Загалом у навчальному процесі Київського університету права Національної академії наук України використовуються різні методики, технології, прийоми опанування юридичних спеціальностей. Одна група методик розглядає студента як об'єкт навчання, інша група, до якої належать інтерактивні методики, застосовуються у юридичній клініці «Фенікс» а саме: інсценування судового засідання, навчання студентами один одного, дебати, використання слайдів і відеоматеріалів, зустріч з юристами-практиками, суддями як суб'єкт навчання.

Як свідчить практика, найкраще засвоєння матеріалу, його сприйняття та розуміння сутності, особливостей, правової природи зазвичай відбувається за умови безпосередньої участі студента (професійна підготовка) під керівництвом завідуючого юридичної клініки.

Студенти старших курсів юридичного факультету КУП НАН України активно залучаються до роботи у юридичній клініці «Фенікс», яка надає безоплатну правову допомогу. Пріоритетне завдання функціонування даного структурного підрозділу – здобути майбутньому юристу професійні навички ведення справ клієнта, розширити свій світогляд щодо омріяної професії, а також сприяти захисту особистих немайнових та майнових прав особам, які зазнали протиправних посягань та не мають фінансової можливості отримати належну правову допомогу.

Навчання в юридичній клініці передбачає застосування відмінної від необхідності механічного відтворення інформації освітньої парадигми. На кожному етапі навчання і роботи в клініці студент повинен пам'ятати не лише отриману інформацію під час навчального процесу, а й застосувати її до реалії юридичної практики через відповідні інтерактивні методики: вирішення казусів, робота в малих групах тощо. Адже у професійній діяльності юриста основними операціями є: 1) встановлення фактичних обставин; 2) юридична оцінка фактичних даних; 3) встановлення правової моделі поведінки (порівняння конкретної життєвої ситуації з правовою нормою); 4) процесуальна діяльність з вирішення казусу; 5) підготовка та оформлення юридичного документа. Наведені види юридичної діяльності визначають змістовну частину системи професійної комунікативної підготовки юристів⁹. Отже, з урахуванням особливостей конкретних правничих спеціальностей, необхідною вбачається організація навчального процесу на засадах інтегративності та варіативності з метою правильного розуміння норм правової науки при їх застосуванні на практиці.

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що у процесі навчання студентів-юристів ключова увага має приділятися саме професійним предметним знанням. Водночас основні причини незадовільного розв'язання професійних правозастосовних завдань, як правило, пов'язані з явною відсутністю належної практичної підготовки. Юридична клініка, як форма удосконалення професійних навичок юриста в умовах реформування вищої юридичної освіти в Україні, надає можливість набуття студенту практичних навичок, вміння безпосередньо застосувати здобуті науково-теоретичні знання на практиці та загалом орієнтуватися в майбутній юридичній професії.

¹ Тацій В.Я., Комаров В.В. Проблеми забезпечення якості вищої юридичної освіти. *Реформування юридичної освіти: виклики часу*: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. О.В. Кохановська та О.О. Кот. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 41.

² Комаров В.В. Якість вищої освіти у контексті сучасних трансформацій вищої школи. *Компетентнісний підхід і якість вищої юридичної освіти*: тези доповідей та повідомлень учасників XII конференції школи педагогічної майстерності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого / за заг. ред. В.В. Комарова. Харків: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2018. С. 3.

³ Барабаш Ю.Г. Аналіз проекту концепції реформування юридичної освіти в Україні у світлі отриманих відгуків за результатами регіональних обговорень URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/NJ_Y.Barabash_Report-on-Draft-LER-Concept-Paper-and-Recommendations-for-Improvement_May-22_2017.pdf

⁴ Кот О.О. Вища юридична освіта в Україні: практичні проблеми та шляхи їх подолання. *Реформування юридичної освіти: виклики часу*: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. О.В. Кохановська та О.О. Кот. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 132–133.

⁵ Кузнецова Н.С. Забезпечення якісної практичної підготовки студентів-юристів – невід'ємна складова реформування юридичної освіти. *Право України: юридичний журнал*. 2017. № 10. С. 71.

⁶ Кот О.О. Вказана праця. С. 134.

⁷ Коструба А.В., Хоменко М.М. Інтеграційний підхід до формування професійних комунікативних компетентностей юристів. *Реформування юридичної освіти: виклики часу*: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. О.В. Кохановська та О.О. Кот. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 158.

⁸ Гончаренко В.О. Юридична клініка: історія і визначення. *Практика діяльності «юридичних клінік України»*. 2004. № 1. С. 3–5.

⁹ Коструба А.В., Хоменко М.М. Вказана праця. С. 160.

Резюме

Бошицький Ю.Л., Кожевникова В.О. Реформування вищої правової академічної освіти в Україні: удосконалення професійних навичок юриста в університетських юридичних клініках.

Статтю присвячено сучасному стану юридичної освіти в Україні та перспективам розвитку юридичних клінік на базі вищих навчальних закладів. Правнича освіта передбачає формування середовища для ефективного пошуку, засвоєння й розвитку правничих знань та навичок упродовж життя. Зміст правничої освіти має забезпечити реалізацію особистісно орієнтованого навчання, включно з передаванням та засвоєнням існуючих підходів до правових явищ, а також зі отриманням нових знань під час здобуття професійних навичок у юридичній клініці.

Ключові слова: юридична клініка, вища освіта, реформування, удосконалення навичок, навчальний процес, юрист, професія, практична підготовка, судова практика, правозастосування, сучасні умови.

Резюме

Бошицький Ю.Л., Кожевникова В.А. Реформирование высшего правового академического образования в Украине: совершенствование профессиональных навыков юриста в университетских юридических клиниках.

Статья посвящена современному состоянию юридического образования в Украине и перспективам развития юридических клиник на базе высших учебных заведений. Правовое образование предусматривает формирование среды для эффективного поиска, освоения и развития правовых знаний и навыков в течение жизни. Содержание правового образования должно обеспечить реализацию личностно ориентированного обучения, включая передачу и усвоение существующих подходов к правовым явлениям, а также с созданием новых знаний во время получения профессиональных навыков в юридической клинике.

Ключевые слова: юридическая клиника, высшее образование, реформирование, совершенствование навыков, учебный процесс, юрист, профессия, практическая подготовка, судебная практика, правоприменение, современные условия.

Summary

Boshitsky Yu., Kozhevnikova V. Legal clinic as a form of improving the skills of a lawyer in the context of reforming higher academic education in Ukraine.

The article is devoted to the current state of legal education in Ukraine and the prospects for the development of legal clinics on the basis of higher educational institutions. Legal education provides for the formation of an environment for the effective search, development and development of legal knowledge and skills throughout life. The content of legal education should ensure the implementation of person-centered learning, including the transfer and assimilation of existing approaches to legal phenomena, as well as with the creation of new knowledge during the acquisition of professional skills in a legal clinic.

Key words: legal clinic, higher education, reform, improvement of skills, educational process, lawyer, profession, practical training, judicial practice, law enforcement, modern conditions.